
BALÁZS MIHÁLY

Észrevételek Maróthy Mátyásról, Szeged filozofikus főmérnökéről

A dolgozat Szeged nagy megbecsülésnek örvendő 19. századi főmérnöke, Maróthy Mátyás (1791–1850) életműve egy eddig kevés figyelemre méltatott mozzanatával foglalkozik. Megállapítja, hogy élete alkonyán és a nehéz 1850-es esztendőben nem csupán hivatali teendőit látta el példásan (ennek dokumentumait számon tartja a helytörténeti szakirodalom), hanem egy, a felekezeti különállást meghaladó magyar nyelvű értekezést is megjelentetett a természeti törvényről, benne a természeti vallásról. A dolgozat ismerteti a mű gondolatmenetét, majd bemutatja azt a szerzőt és művét, akinek a magyar kiadásban csak a neve szerepel. Felvázolja Constantin François Volney értekezésének keletkezéstörténetét, majd franciaországi és európai utóéletét. A magyarországi recepció mozzanatait is hasznosítva fogalmaz meg elképzelést Maróthy vállalkozásának feltehető céljáról. Kiemeli a hazai kontextusból Vedres István évtizeddel korábban született egyik munkáját, s a hasonlóságok alapján arra a következtetésre jut, hogy a kiadvány megszületésében szerepet játszhatott egykori főnökének ösztönző példája is.

Kulcsszavak: Maróthy Mátyás, Constantin François Volney, felvilágosodás, vallásfogalom, természeti vallás

Azt nem kell részletezni, hogy az 1970-es évek derekán a szegedi bölcsészek közösségéhez elszegődött Szörényi László milyen megújulást hozott több tanszék életében. Kevésbé ismert viszont, hogy jelenléte hamarosan a kar falain kívül is érzékelhetővé vált. Itt elsősorban nem arra gondolok, hogy a rendkívüli felkészültséget megzabolázhatatlanul szabadon kiszólásokkal fűszerező előadásainak is hamar híre támadt, hanem arra, hogy publikációk sorával bizonyította: újat és megfontolandót tud mondani ennek a városnak művelődés- és irodalomtörténetéről is. Csak a talán legfontosabbat említve, így került sor arra, hogy barátjával, az itt született, s sajnos korán elhunyt Gergely Andrással együttműkö-

désben megírt távlatos szemléletű fejezetek taglalják a reformkori fejleményeket a város történetét feldolgozó nagy vállalkozásban.¹

Ezekről ösztönzést kapva merek vállalkozni egy, a megérdemelnél eddig kevesebb figyelmet kapott epizód felidézésére. A kiindulópontot az erdélyi felvilágosodás történetében megkerülhetetlenül fontos Körömci János unitárius püspök életműve jelentette, aki egy izgalmas vallásfilozófiai koncepció kialakításán fáradozott. Forrásai között nem utolsósorban szerepel a francia Constatin François Volney (1757–1620), akinek műveit Kolozsváron kívül is olvasni akarván eljutottam ezeknek a Somogyi-könyvtárban található példányaihoz is, hogy aztán az is kiderüljön: egyik szövegéből magyar fordítás is készült, amely a híres Grünnyomdában meg is jelent.

A pályáját a város főmérnökeként befejező fordítóval, Maróthy Mátyással (1791–1850) természetesen foglalkoztak a város történészei. Levéltári kutatásokra is támaszkodva méltatták főmérnöki tevékenységét,² a szerette város nagy történésze pedig részletes életrajzot írt *Maróthyak* címmel a híres testvérpárról.³ Ebben persze nagyobb figyelemben részesült a Vörösmarty barátjaként és nagy keleti utazóként szélesebb körben is ismertté vált Maróthy István (1799–1845), de mértéktartó és tárgyyszerű képet kapunk Mátyás jelentősnek nehezen minősíthető korai irodalmi műveiről, a nyelvújítás ügyében megnyilatkozó dialógusról (*Újszellem, vagyis újmagyarok útja Helikonra*, 1824), valamint egy drámaírói próbálkozásáról (*Amália, szelleminek mirtuszkoszorúja*, 1825) is. Péter László ugyan a többiek társaságában alaposabb tanulmányozásra méltónak minősíti *A Természeti törvény, vagy az erkölcstannak fizikai elvei, az ember s világegyetem organizációjára vonatkozóan c.* késői fordítást is, ám a koraiaktól eltérően ebből nem idéz, csupán annak leszögezésére szorítkozik, hogy „az erkölcstan a természetből eredeztető fölvilágosodás terméke.”

Úgy gondolom, hogy ez a vállalkozás több figyelmet érdemel, ám ennek körvonalazásához első lépésként ismertetnem kell a nehezen

¹ FARKAS (1982). SZÖRÉNYI a Dugonics András-fejezetet (FARKAS [1982: 633–656]), valamint a Vedres István irodalmi tevékenységével foglalkozót (FARKAS [1982: 664–685]) írta meg.

² BÁTAYAI (1991: 35), OZSVÁTHNÉ–OZSVÁTH (2001: 75–80).

³ PÉTER (1986: 162–173).

hozzáférhető értekezés gondolatmenetét. A *La Loi naturelle ou principes physiques de la morale déduits de l'organisation de l'homme et de l'univers* (A természeti törvény vagy az erkölcstannak physikai részei az ember és a világegyetem organizációjára vonatkozólag) élén egy előszó (*Avertissement des éditeurs* [A kiadó vezérszava]) öntudatosan kijelenti, hogy az olvasó kicsiny, de a legjobbak közé tartozó művet tart a kezében, mert ebben minden világosan és nagy szabatsósággal van elmondva, s nem összefüggéstelen elvek zagyvalékát tartalmazza, mint az eddigi erkölcstanító könyvek. Ez nem úgy bánik az emberekkel, mint azok a művek, amelyek a gyermekeket kísértetekkel riogatókhoz hasonlóan félelemmel akarnak elrettenteni a rossz cselekedetektől. Most tehát, az ember felserdülésének időszakában ideje bebizonyítani, hogy az erkölcsstan a többi tudományhoz hasonlóan fizikai és geometriai tudomány. Itt az erkölcsiség a törvények szellemére van alapítva s nem önkényes vélekedésekre, mint az embereket a romlottság örvényébe taszító teológiai rendszerek esetében. Ezt persze egyszerű volta ellenére nehéz elterjeszteni az emberek között, hiszen a háttérben bonyolult összefüggések munkálnak. Biztos azonban abban, hogy az örökké való természeti vallás (*l'éternelle religion de la nature*) legyőzi a találékonykodó emberi ész teremtette vallásokat. Elmondja még, hogy a művecske a francia polgár kátéjaként jelent meg, de most már helyesebb a józan ész és a becsületes emberek kátéjának tekinteni, s bízik abban, hogy egész Európában képes lesz elterjedni.

A tizenkét fejezetből álló mű első fejezete megállapítja, hogy a természeti törvény a tények állandó és rendszeresen ismétlődő szabályrendszere, amely szerint a teremő Isten a mindenséget elrendezte és irányítja. Majd a parancs s tilalom, s a hozzá kötött jutalom és büntetés részletesebb körülírása következik: ezek a létezés minden szférájában kimutathatók, így a természetben is. A második fejezetben a gondolatmenet átmegy a természet szó különféle jelentéseinek bemutatásába (az anyagi világ szépsége, a világ egyes elemeit működtető erő különféle megnyilvánulásai, illetőleg maga ez az erő). A működés általános szabályok szerint zajlik, amelyeket természeti jelenségek egész sorával illusztrál, hogy azután megfogalmazhassa annak szükségességét, hogy az emberek eljussanak az egyetemesen érvényes természeti törvényszerűsé-

gek felismeréséhez. Bemutatja továbbá a természeti törvény alábbi tíz tulajdonságát: eredeti (*primitive*), azaz minden más törvényt megelőző, Istentől származik (*immédiate*), minden időben és országban érvényesülően egyetemes (*universelle*), egyszerű és megváltoztathatatlan (*invariable*), szemmel látható és kézzel fogható tényeken alapul (*évidente*), okos, mert előírásai értelmesek és észszerűek (*raisonable*), igazságos, mert kiszabott büntetései a vétkekkel arányosak (*juste*), békességes és türelmes, mert az embereket egymás testvéreinek tekinti (*pacifique*), minden emberre nézve jótékony (*bienfaisante*), egyedül alkalmas arra, hogy az embert jobbra és boldoggá tegye (*seule suffisante*). Ezek erejét mindennél jobban mutatja, hogy végső esetben az egymással megegyezni nem tudó teológusok is hozzájuk folyamodnak. Másfelől kijelenti, hogy ezek Istentől származnak, ismertetett csodálatra méltó rendjük pedig maga is Isten létének bizonyítéka. A természeti törvényt követők tehát nem istentagadók, éppen ellenkezőleg, ők bírnak igazán magasztos eszmékkel Istentől. Istentiszteletük persze tettekben nyilvánul meg, vagyis mindazon szabályoknak betartásában, amelyekkel a legfőbb bölcsesség a világ dolgait elrendezte. Ezt korábban csak egyes részleteiben ismerték az emberek, jóllehet sokan erre alapozták törvényeiket. Itt felmerül: igaz-e az az állítás, hogy a természeti törvény minden ember szívébe be van vésve? Ez a vélekedés annak észleléséből eredeztethető, hogy az emberek érzelmei és cselekedetei közösek. Alapjában azonban téves, amelyet a filozófusok azt észlelve gondoltak ki, hogy az emberek kiképzett fogalmakkal rendelkezve születtek meg, „mely vélemény hibás volta jelenleg elismertetett.”

A harmadik fejezet azt részletezi, hogy milyen következményei vannak az így felfogott természeti törvényeknek az emberre vonatkozólag. A kiindulópont az ember önmaga fenntartásának (*conservation de soi-même*) alapvető parancsa. Ez elvezet a boldogsághoz is, de alapvetően mégis a fájdalom és a gyönyörűség érzete által vezérelt mozzanat marad. Vannak ugyan olyan filozófusok, akik magát a gyönyörűséget tekintik fő célnak, de tévednek, hiszen a kelleténél nagyobb mértékben élvezett gyönyörűség a tapasztalatok szerint romláshoz vezethet. A legnagyobb veszélyt itt a szenvedély és a tudatlanság jelentik, ezért elengedhetetlen feladatunk a szenvedély korlátozása és értelmünk kiműve-

lése. Itt persze felvetődik, hogy ha tudatlanul születünk, nem természeti törvény-e maga ez a tudatlanság is. A válasz szerint éppoly kevésbé, mint ahogyan az sem természeti törvény, hogy meztelen gyerekek maradjunk. A tudatlanság tehát nem természeti törvény, hanem ellenkezőleg, a természeti törvény gyakorlásának akadály, s valójában ez az erendendő bűn. Az elmarasztalás aztán elvezet az oktatás szükségességének kifejtéséhez, majd annak körvonalazásához, hogy az egyes ember csak társaságban érheti el tehetsége kifejlődését. Ezért azután két módon is visszautasítja azokat a filozófusokat, akik a vad életet a tökély állapotának tekintik. A köznép vélekedésével ellentétben nem is tekinthetők filozófusoknak azok, akik nem a természeti törvény megtartására biztatnak. Másrészt kifejti, milyen is valójában az a vad állapot, amelyet ezek az álfilozófusok magasztalnak. Az ember ugyanis ebben az állapotában durva, tudatlan, rossz és ádáz, mint a medvék és a majmok. Nem lehet boldog, mert csak a pillanat érzéseinek fogságában vergődik, nem lehet szabad, hiszen mindenben kiszolgáltatott a környezetének.

Ezek leszögezésével jut el a gondolatmenet az önmaga fenntartásának tudatosításából kinövő erkölcstudomány alapjainak kidolgozásához, a jó, a rossz, a véték, a gonoszság és az erény mibenlétének körvonalazásához. Állandó elem marad, hogy az önmaga fenntartása és az önszeretet nem azonos az önzéssel, hiszen mindezt társaságban kell elképzelni, ahol az emberek nem árthatnak másoknak anélkül, hogy mások ne ártsanak nekik. A fejezet középpontjában az erények és vétkek három nagy csoportjának elkülönítése áll, vannak tehát egyediek, családiak és társaságiak.

Az egyedi erényeket tárgyaló 5. fejezet a következő ötöt sorolja fel: tudomány (*science*), amely magában foglalja az 'eszélyt' (*prudence*) és a bölcsességet (*sagesse*), mérsékletesség (*tempérance*), amelynek része a józanság (*sobriété*) és a szűziesség (*chasteté*), a bátorság (*courage*), amely lehet testi és lelki, a munkásság (*l'activité*), a munkálkodás kedvelése és az idő hasznos eltöltése, a tisztaság (*propreté*), amely a testre, a ruházatra és a lakhelyre egyaránt vonatkozik. Az ezekkel az erényekkel rendelkező ember lesz a felvilágosult (*éclairé*). A fejezet zárlatában az a kérdés hangzik el, hogy amikor az evangélium boldognak nevezi a lelki szegényeket, akkor a tudatlanokról és gondatlanokról beszél-e. A válasz sze-

rint nem, hiszen az evangélium másutt a galambok egyszerűségét és a kígyó eszességét tartja követendőnek, vagyis kijelenthető, hogy „az evangélium parancsa nem egyéb, mint a természet parancsa.”

A hatodik fejezet a mérsékletességet a fennmaradásunkhoz szükséges önkorlátozásként határozza meg. A sok közhelyes mozzanat között említésre érdemes a böjtölés egyértelműen profán értelmezése. Eszerint nagy lakmározás után hasznos, de egyébként a testet éheztetni és szomjazztatni vétek a természet törvénye ellen. A befejező rész példákkal illusztrálja, hogy a táplálkozás módjai megszokássá válnak és kialakítják az egyes ember véralkatát (*caractère*).

Az önmegtartóztatás célszerűségi szempontot követő tárgyalása során elhangzik az a kérdés is, hogy természeti erény-e az a teljes szüzenesség, amelyet a szerzetesek magasztalnak. A válasz tagadó. Az ilyen fogadalom megfosztja az egyént a családi élet örömeitől, de ártalmas a közösségre is, mert csökkenti a népességet, másfelől pedig az ezt hangoztatók „ellentmondásba keverednek öntanjukkal is”, hiszen az ismeretes parancsban az áll, hogy „gyarapodjatok és szaporodjatok.” Ugyanakkor a feslettségre vonatkozó tiltás értelmezése során azt olvashatjuk, hogy a tilalom ebben az esetben kiterjed már a vágyakra és a gondolatokra is, mert ez a vétek könnyen pusztító, az életet is megsemmisítő szokássá válhat. Az ehhez fűzött jegyzetben a fordító szavá tesz egy ellentmondást, hiszen korábban a vétkekről általánosságban szóló részben maga a szándék még nem minősült annak.

A jólét biztosítása szempontjából minősíti a 8. fejezet mellőzhetetlennek a bátorságot és a szorgos munkálkodást. A célszerűséget példákkal illusztráló gondolatmenetet annak a kérdésnek a vizsgálata szakítja meg, hogy a szegénység véteknek számít-e. A válasz szerint nem vétek ugyan, de még kevésbé erény, hiszen nagyon sok esetben az ember a restség következtében veszti el vagyonát. A folytatásban aztán azt is kifejti, hogy a gazdagság ugyan nem erény, de még kevésbé vétek. Attól függően nevezhetjük használatát erényesnek vagy vétkesnek, hogy hasznára van-e az egyes egyénnek vagy a társaságnak.

A 9. fejezet szerint a tisztaság azért erény, mert nagyon fontos a test egészségének megőrzésére, ellentéte pedig a gyakran iszákosságból származó szenny vagy tisztátalanság. Ezek sok baj okozói. Nagyon böl-

csek voltak tehát a régi törvényhozók, amikor a tisztaságot a vallás lényeges elvei közé sorolták, s ezt elősegítő szertartásokat vezettek be, amelyek persze később visszaéléssé és babonákká fajultak.

Nem tartalmaz ilyen konkrétumokat a családi erényeket taglaló 10. fejezet. Az előzményekből kikövetkeztethetően a hatékony gazdálkodás szerepel az első helyen, majd a család tagjainak egymás közötti szeretete. Itt legfeljebb néhány egyedinek látszó megfogalmazás kelti fel a figyelmünket: helyteleníti, ha a szülők édelegnek (*caressent*) gyermekeikkel, vagyis elkényeztetik őket, s igen gyakorlatias a házasságtörés elmarasztalása: az ilyet elkövető asszony teljesen elhanyagolja a háztartását, a családját persze elhanyagolja a férj is, de nála az a kiemelendő probléma, hogy a házasságtörésből született gyermek örökösödési igénnyel léphet fel.

A társasági erényekről szóló 11. fejezet a társaság meghatározásával indul: emberek közös magatartására létrejött szövetség, amelyet kinyilvánított, vagy anélküli szerződés tart össze. Az alapelv („amit nem akartok, hogy mások cselekedjenek veletek, ti se cselekedjétek másokkal”) rögzítése után azt a kérdést válaszolja meg, hogy miképpen parancsolja meg a természeti törvény az igazság érvényesülését. A válasz szerint három fizikai tulajdonság által. Ezek a következők: az egyenlőség (mert az emberek természetük lényegét illetően Isten előtt és a természet rendje előtt egyenlőek), a szabadság (mert senkinek sincs joga a másikon uralkodni), a birtok (mert mindenki teljes birtokosa testének és munkája gyümölcsének).

A társasági erények kifejlődéséről cím alatt az utolsó fejezetben nem történeti fejtegetést olvasunk, hanem példákkal illusztrált gondolatokat arról, hogy a társasági erények miképpen vezethetők le a tárgyalt előzményekből, s milyen a viszony a természeti törvények és az evangéliumi etikai parancsok között. *Csaknem* azonosságuk nagyon beszédes sorozata teszi nyilvánvalóvá a változtatva megőrzés középponti üzenetét. A felebaráti szeretet az egyenlőség és viszonyosság beiktatásával levezethető az igazságosság erényéből, csak éppen a megelőző fejezetben idézett parancsot ki kell egészíteni azzal, hogy „Tedd másnak azt a jót, melyet tőle szívesen fogadnál.” Ebben az értelemben az evangélium magában foglalja a törvényt és a prófeciákat is, csak ehhez olyan tételeit kell

kiiktatnia, hogy tartsuk oda arcunk másik felét is az egyiket megcsapónak, vagy hogy minden szabályt áthágva alamizsnálkodjunk. Ez utóbbit különben is esztelenségnek minősíti, hiszen a henyéséget mozdítja elő. Még komolyabb nehézségek merülnek fel annak vizsgálatakor, hogy a természeti törvény szerint is erény-e a szeretethez kapcsolt hit és remény. Ezt határozottan tagadja, mert az előbbiek valóság nélküli eszmék, s ezek valójában éppen azok számára hasznosak, akik ezekkel nem rendelkeznek, tehát „a hitet és a reményt az együgyűek reményeinek nevezhetjük, amelyek a csalóknak hajtanak hasznót”. Ilyen, az önérdeteket és mások érdekeit folytonosan egyeztetni kívánó fejtegetések közepette aztán az is felmerül, hogy ez az egyeztetés oly értelmet és ismereteket kíván, „melyek azt igen nehéz tudománnyá teszik”. A válasz ezt nem tagadja, sőt az etikai racionalizmus egészen szélsőséges álláspontjáig eljutva kijelenti, hogy „az álnokság a fonák ítélet és az értelmi korlátoztság következménye,” vagyis „a gazember valójában tudatlan és bárgyú számító”. Innentől aztán már meglepetést nem hozó megállapítások olvashatók (tilos a lopás és gyilkosság, a kincsvágy és a fényűzés, kíváncsian az őszinteség, a szelídség, a szerénység és az egyszerűség), hogy azután a fényűzés ártalmainak az egész közösséget erkölcsi romlásba taszító ecsetelése átvezessen a haza fogalmához. Előbb a francia meghatározást szó szerint, s kissé körülményesen adó definíciót kapunk („Értem alatta a polgárok társulatát, kik atyafiságos érzelmek által vezéreltetve egyedi erőikből közös erőt alkotnak, melyek visszahatása mind-egyikükre jótékony fenntartó atyai jellemet vesz fel”), majd az önlétszerűségükre alapított sarkigazságok gyakorlatára emlékeztetve (*consistent dans la pratique de ces axiomes fondés sur notre propre organisation*) fel is sorolja a legfontosabbakat: „Tartsd meg magad, oktasd magad, mérsékelj magad, élj felebarátaidért, hogy ők érted éljenek.”

Amikor Szeged főmérnöke – feltehetően már élete alkonyán – a fordításra vállalkozott, Európában többféle nyelven és kiadásban is hozzáférhető volt az alapszöveg, hiszen régen megjelent már angol és német fordítása is, s természetesen sokféle francia kiadásról is tudnak a bibliográfiák. A vállalkozása motivációjához hasonlóan ezekről is hallgat, egészen bizonyosat tehát nem mondhatunk. Mivel törökül, franciául és németül is tudott, a franciára hajlunk. Ezt nem feltűnő gallicizmusok alap-

ján állítjuk, hiszen jól követhető, szabatos magyarsággal írt, bár kissé fakó szöveg született, egyedi szóhasználatával, vagy az eredetit látványosan gazdagító megfogalmazásokkal nem találkozunk. A francia mellett szól ugyanakkor az, hogy a magyarítás kivétel nélkül ritkásabb betűszedéssel adja azokat a helyeket, ahol a francia változatok kurzivált szöveget hoznak, s az általam használt német változatokban ezzel nem találkoztam.

A vállalkozás eszmetörténeti helyének körvonalazása szempontjából természetesen fontos lenne a használt kiadás helyének és idejének pontos meghatározása. Tekintettel arra, hogy csak a Volney-összes (*Oeuvres complètes*) első kiadásáig (1821) már 8 kiadását regisztrálják a francia bibliográfiák, s azt követően sem szünetelnek a részleges kiadások, ez szinte kilátástalan feladat. Bizonyos viszont, hogy nem a *Catéchisme du citoyen français* 1793-ban megjelent első változata volt a forrás. Ezt evidenssé teszi a cím eltérése, de ennél is fontosabb, hogy a fentebb ismertetett (*Avertissement* [Vezérszó]) az első kiadásban még nem olvasható, de később került be a szövegbe a tisztaságról szóló, kilencedik fejezet is.⁴ Nagyon fontos az is, hogy az első edíciót követően egyetlen olyat sem regisztrálnak a bibliográfiák, amelyben a *La Loi naturelle* önállóan szerepelne, s a 19. századi nyomtatványok túlnyomó többségében a társult szöveg a *Les ruines, ou méditation sur les révolutions des empires*,⁵ amelynek, mint majd látni fogjuk, *A religiók eredete és harmóniája*, illetve *Romok* címmel a 20. század elejével bezárólag magyar nyelvű fordításai, illetve átdolgozásai is születtek.

Azt, hogy az elmondottak miképpen segítik elő Maróthy vállalkozásának értelmezését, csak akkor tudjuk felvázolni, ha legalább vázlatosan ismertetjük a szóba hozott másik szöveget és értelmezési hagyományának legfontosabb mozzanatait. Az árván maradt, s nehéz gyermekkort megelőző Constantin François de Chassebourg Boisgiaris Volney (1757–1820) életének korai nagy fordulata az volt, hogy rendkívüli tehetségét fényesre csiszoló iskolázottságban részesült, majd bejáratos lett abba a körbe, ahol többek között Helvétius, Holbach és Condorcet gondolataival találkozhatott. Nézetrendszere egyedivé tételéhez nagymértékben

⁴ Ezekről ld. VOLNEY (1980).

⁵ IRWIN (2020: 299–316).

hozzájárult keleti érdeklődése. Váratlanul jelentékeny örökséghez jutva nagy utazást is tett Keleten, egy kolostorban nyolc hónapot eltöltve megtanult arabul, majd hazatérve élményeit elmélyült filozófiai reflexiókkal társított útleírásban rögzítette (*Voyage en Syrie et en Égypte*), amelyet 1787-ban nyomtatásban is megjelentetett. Ennek sikere nem csupán élénk publicisztikai tevékenység kifejtésére ösztönözte, hanem megszületett a *Les ruines* alapkonceptiója is, amelynek kidolgozását azonban a politikai életbe való bekapcsolódás hátráltatta. Tagja lett a nemzetgyűlésnek, több kezdeményezés kötődik a nevéhez, de pártfogója, Mirabeu halála után visszavonult a közélettől. Viszont felszabaduló energiáit a megkezdett könyv befejezésére fordította, amely 1791 nyarán jelent meg.

Nem kétséges, hogy a szerző szándéka szerint a *La Loi naturelle* ennek a műnek a folytatása, illetőleg kiteljesedése, amit a befejezése tesz nyilvánvalóvá. Az utolsó, 24. fejezet végén ugyanis azt olvassuk, hogy a vallási ellentétek kiiktatására összegyűlt halandók a törvényhozó vezetésével ismételten hozzáláttak az ember lényegét alkotó természeti sajátosságok vizsgálatához, az őket egyéni és társadalmi lényként mozgató hajlamok és érzelmek mérlegeléséhez, majd kifejtették és feltárták azokat a *törvényeket*, amelyekre a természet az ember boldogságát alapozni kívánta.

Az összefüggés nyilvánvaló volta ellenére terjedelmi okokból csak az alapkonceptiót ismertetem, s néhány meghatározó jelentőségű mozzanatra utalok. A fikciós keretet az alább majd említendő fordításokban *Ima*, *Fohász* vagy *Előszó* gyanánt szereplő *Invocation* teremti meg, amelyben az utazó az idők folyamán jót és rosszat egyaránt megtapasztaló tanúként szólítja meg Palmyra romjait, amelyek a történelem végső okának és értelmének átgondolására készítetik. Már ki is mondja azt a végkövetkeztetést, hogy az emberiség egy titokzatos Isten (*un Dieu mystérieux*) felfoghatatlan bosszútervének áldozata, amikor egy, a sírból feltámadott szellemre emlékeztető, a szövegben Génusz és Fantom névvel is illetett lény jelenik meg előtte, aki kizökkenti ebből az önsajnálattal vegyes kétségbeesésből. Az első tizenhárom fejezet lényegében aztán a Génusz – időnként persze az utazó kérdéseivel és kommentárjaival megelevenített – monológja az emberiség történetéről, amelynek szinte minden borzalmát aktualizálják a jelen, az éteri magasságból

szemlélve is rettenetes kegyetlenségekkel zajló orosz-török háború eseményei, amelyek az utazót az öngyilkosság közelébe juttatják. A géniusz azonban ettől is eltéríti. Részint az erény soha fel nem adható voltára hivatkozik, részint pedig a jelen másutt nagyon is biztató eseményeire, s ezek közt első helyen szerepel mindaz, ami a természeti törvények követésének eredményképpen egy nagy nemzet közegében történik. A 13–19. fejezet a francia forradalom eseményeinek, benne a szabad törvényhozó nép fellépésének és zsarnokság elleni küzdelmének megjelenítése, amely aztán nem is marad ennek a példát adni tudó nemzetnek a keretei között, hanem eljut más nemzetek közé is, s a fikció szerint a népek egy általános nagygyűlésének (*assemblée générale des peuples*) megrendezésére kerül sor: a földkerekség sokszínű és sok vallásnak hódoló képviselői gyűlnek össze a közelebbről meg nem határozott törvényhozó (*législateur*) kérésére. Már-már meg is egyeznek az egyenlőség (*égalité*), igazságosság (*justice*) és egyetértés (*union*) jegyében, ám a népeket vezető tudós doktorok sikerrel szítanak viszályt közöttük, s hamarosan minden nép azt akarja, hogy az ő nézetei és törvényei váljanak egyetemessé. Határozatot hoznak mégis arról, hogy a különféle vallások tudós képviselői a többiek színe előtti döntsék el, kinél van az igazság. A mű további fejezeteit tehát a különféle vallások felvonultatása tölti ki, s ennek a résznek a fő forrása – a francia szakirodalom sem látszik tudni erről – egy rendhagyó pályát befutó német gondolkodó, Christian Ernst Wunsch (1744–1828) *Horus oder astrognostisches Endurtheil über die Offenbarung Johannis und über die Weissagungen auf den Messias wie über Jesum und seine Jünger* (Hórusz, avagy asztrognosztikus végső ítélet Szent János kinyilatkoztatásáról és a Messiás próféciáiról, valamint Jézusról és tanítványairól)⁶ című, 1783-ban megjelent értekezése lesz, amely szerint minden vallás a természeti jelenségek megfigyeléséből származik, az istenek nem egyebek, mint természeti erők, az elemek, a szelek, a csillagok és légi tűnemények megszemélyesítései. Az történt ugyanis, hogy a természetvizsgálók által a leírásuk során alkalmazott képeket és allegóriákat a tanulatlan emberek és a későbbi nemzedékek nem értették meg, s

⁶ A szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár példányát használtam. Hazai recepciójáról ld. BALÁZS (2010: 122–137), ZSOLDOS (2023: 180–200).

tévesen valóságosan létező személyeknek tekintették őket. A színhely a jelenségek képi megjelenítésében élen járó Egyiptom volt, ahol a csillagok hieroglifikus ábrázolása széles körben elterjedt, s így különösen kedvezőek voltak a feltételek a minden további alapjának tekintett csillagvallás meghonosodásához. A vallások nagy panorámáját adva jutunk el tehát a törvényhozó fentebb már idézett szavaihoz, amelyeknek mintegy folytatása lesz mindaz, amit a *La Loi naturelle* gondolatmenetét ismertetve leírtunk.

Már az eddigiekből is kiderülhetett azonban, hogy a *Les ruines* nem csupán terjedelmesebb, hanem bonyolultabb szerkezetű, s többféle forrásból merítő mű. Ezeket a forrásokat persze felkutatta a francia szakirodalom, jóllehet értelmezésükben komoly eltérések vannak. Részletes bemutatásukra itt nem kerülhet sor, csak a legfontosabbat említem: a Génusz vagy Fantom Holbach és Helvétius filozófiájából származó szóhasználatról beszél az univerzumban és az emberi társadalomban változatlanul működő törvényekről. A szorosabban vett antropológiai mozzanatokra koncentrálva pedig azt említem meg, hogy bennünket a *La Loi naturelle* ötödik fejezetében leírtakra emlékeztetően az ember csupán az érzékelés képességével rendelkező lényként jelenik meg az univerzumban. Kezdetben tehát csak a rossz és a fájdalom, valamint a jó és az öröm érzékelésére képes, s ezek az érzések kialakítják aztán az ön-maga megőrzésének, Helvétiustól átvett terminológiával önszeretetnek nevezett képességét, amely aztán további fejlődésének motorja lesz. A természet tehát ezekkel az adományokkal tette sorsának alakítójává (*l'artisan de sa destinée*) a világban testben és lélekben egyaránt meztelenül bolyongó lényt, hogy aztán a barbár állapotból kiemelkedjék, és előbb társakra találjon, majd pedig az állattartás és a földművelés bevezetésével utánozni kezdje a természetet. Külön fejezetek foglalkoznak azután persze azzal is, hogy az egyesekben túltengő bírvágy és leánya, a tudatlanság miként uralkodik el az emberi közösségeken, s a romlás folyamatában jelenik meg az is, hogy egyesek lehozták az égből a huzugságok hatalmát, az istenség igáját, azaz létrejött a vallás zsarnoksága. A folyamat további részleteit már mellőzzük, azt viszont fontos hangsúlyoznunk, hogy a Génusz szavai szerint a vallás megjelenését a természet törvényeinek megsértése tette lehetővé.

Másfelől kétségtelen ugyanis, hogy a Génusz első fellépésekor elsőprő retorikával löki félre annak a bosszúálló, titokzatos Isteneknek a képét, amellyel az utazó a romok hatására vívódik, ám a vakhitet leleplező lendület alábbhagyván ő is kinyilvánítja a mindenség, vagyis a természet fölött álló valamiféle magasabb erők (*puissances supérieures*), majd pedig a földgolyót megalkotó titokzatos erő (*puissance secrète*) létét, amely értelemszerűen azoknak a változatlan törvényeknek is a megalkotója, amelyek szerint az univerzum működik. Azt kell tehát mondanunk, hogy a természet semmiképpen sem olyan megszorítás nélküli végső instancia, mint Holbach esetében.

Erre az árnyalásra azért is szükségünk van, hogy annál megalapozottabban jelenthessük ki: kétségtelen összetartozásuk ellenére különbség van Volney két műve között. Igaz ugyan, hogy a morális törvények a *Loi naturelle* szerint is olyanok, mint a fizikai és geometriai törvényszerűségek, ám ebben a műben több esetben keresztény teológiai, s alkalmasint biblikus megalapozást is kapnak. A dolgozatunk elején olvasható ismertetésből is kiderül, hogy az első fejezet a világot megteremtő Istenről beszél, a másodikban pedig azt olvassuk, hogy a természeti törvények Istentől származnak, csodálatra méltó rendszerük pedig maga is Isten létének bizonyítéka. Kétségtelen persze, hogy nem biblikus teremtéstörténetről van szó, de ehhez ekkor már nem kellett páratlan merészségűnek lenni, hiszen tudunk olyan katolikus apologetákról is, akik szerint a Genézis könyvében előadottak valójában az univerzum megújításának történetéről szólnak. De a leglényegesebb persze az, hogy az értekezésben folyamatosan napirenden van a természeti törvény és az evangéliumi parancsok rokonságának bizonygatása, sőt az ötödik és tizenkettedik fejezet azonosságukat is kimondja. Láthattuk, hogy ez az evangéliumok, s főleg a hegyi beszéd etikai maximalizmusának relativizálásával történik meg, amely kifejezetten szellemesen valósul meg akkor, amikor a Máté 5, 19-ben olvashatót („aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is”) egy ugyancsak Máténál olvasható másik hely (10, 16) idézésével értelmezteti („legyetek azért okosak, mint a kígyók és szelídek, mint a galambok”), s persze megtörténik a katolikus kegyességi gyakorlat helyenként kifejezetten profán cáfolata is a bűjt vagy a szüzességi fogadalom esetében. Ugyanakkor éppen az értelmezői

eljárásoknak ez a sokszínűsége teszi számomra nehezen elfogadhatóvá Jean Gaulmier kritikai igényű kiadásának kommentárjait,⁷ aki szerint az ilyen bibliai helyek szerepeltetésével Volney célja mindig az, hogy laicizálja, megkülönböztetett tekintélyüktől megfossza ezeket. Érdemes itt megjegyezni, hogy ő Volneyben elszánt ateistát látni akarván úgy véli, hogy a teremtető Istenre való hivatkozás 1793-ban kifejezetten az ateistákat közismerten keményen bíráló Robespierre-től való félelem miatt került be a szövegbe, később pedig a cenzúrához való alkalmazkodás jegyében aztán benne is maradt.

Ez ebben az egy esetben nem látszik valószínűtlennek, de a mű egészében a fent említett deisztikus koncepció és egy emelkedett keresztény etika szimbiózisa részletekben olyan gazdagon jelenik meg, hogy óvakodnánk az egyetlen tényező magyarázattól. A koncepció egészének mérlegelése szempontjából viszont fontosabb szóba hoznunk egy, az utolsó fejezetben felmerült mozzanatot is. Itt elhangzik az a kérdés, hogy a természeti törvény erénynek tekinti-e a hitet és a reményt, amelyek a szeretethez kapcsolhatók, vagyis – tegyük hozzá –, amit a szeretet himnuszában (1Kor 13, 13) oly erőteljesen kapcsol össze Pál apostol. A válasz szerint nem, mert ezek valóság nélküli eszmék, amelyeknek, ha van is valamiféle hatásuk, „hasznukat inkább azok vennék, kik ezen eszméket nem bírják, azért is a hitet és a reményt az együgyűek erényeinek nevezhetnénk, melyek a csalóknak hajtának hasznát”. Nyilvánvalóan köznapi gyakorlatias megfontolással van itt dolgunk, s ez látványosan mutatja meg, hogy Volney itt is mellőzi az üdvtörténeti megközelítést, s ezért koncepciója tudomást sem vesz a *religio naturalis* korábbi ilyen értelmezéseiről. Elsősorban a talán legnagyobb visszhangot kiváltó Lord Herbert of Cherburyre (1583–1648) gondolunk, aki legendás öt pontjában (a világot és benne az embert Isten teremtette; Isten továbbra is gondot visel teremtményeire; a lélek halhatatlan; földi cselekedeteink után jutalom, illetőleg büntetés vár ránk halálunk után) próbálta rögzíteni az egyetemesen elfogadható dogmatikai minimumot.

A szegedi főmérnök vállalkozásának értelmezése természetesen nem történhet meg Volney hazai recepciójának legalább vázlatos átte-

⁷ A 4. lábjegyzetben említett kiadásról van szó.

kintése nélkül. Az első mozzanat esetében nagyon könnyű dolgunk van, hiszen Horváth János régebbi, és Fórizs Gergely újabban született eredményeire támaszkodhatunk. A magyar irodalomtörténetírás nagy klasszikusa figyelt fel arra, hogy Berzsenyi Dániel a *Les ruines* német kiadásának 22. fejezete három részletéből *A religiók eredete és harmóniája* címmel átdolgozást készített, ám ez a munka nem folytatódott, tehát egy kéziratost töredék maradt ránk. Fórizs Gergely nem csupán újraközölte és szakszerű magyarázattal látta el ezt a töredéket, hanem igen fontos megállapításokat tett arról is, hogy miképpen vannak jelen Berzsenyinél a felhasznált német fordítást előszóval ellátó Georg Forsternek a ráció használatára vonatkozó megfontolásai. A régebbi és újabb, de könnyen hozzáférhető eredmények részletezése helyett talán elegendő az az összegzés, hogy az eredetit radikálisan átalakító Berzsenyi szerint az ember teljes épségben lépett ki a teremő kezéből, vallása is természetes és józan volt, viszonylag korán megjelentek ugyan nála az emberi elmének csapongó játéka, de ezeknek még nem voltak káros következményei, ám később az emberi gonoszság eluralkodása következtében már nem a teremőt imádták, hanem teremtményeit, s így meghonosodtak azok a babonás elképzelések, amelyek közül hármat az említett fejezetből kiindulva fel is idéz.⁸

Nem sokat tudunk a háttéről, de feltétlenül említésre méltó, hogy 1827-ben Balassagyarmaton a Georg Forster által előszóval ellátott német fordításnak valamelyik kiadásából másolatot készített Kalmár István ügyvéd. A nagyon gondosan elkészített német átirás végén azt is megjegyzete, hogy a használt nyomtatvány végén metszetek találhatók. A másolatról mikrofilm készült az MTA mikrofilmtára számára, jelzete: 4096.

Ugyancsak az MTA könyvtára őriz egy olyan kis terjedelmű, negyedréti nyomtatványt, amely méltó lehet a neolatin stúdiumokat Szegeden meghonosító Szőrényi László figyelmére. A szinte az egész első oldalt kitöltő címléírás⁹ az itt most szó szerint nem idézett részleteivel

⁸ A szöveg kritikai kiadása: BERZSENYI (2011: 15–22; 507–516). További érvényes megközelítés: FÓRIZS (2009: 28–31).

⁹ Itt csak csak rövidítetve adjuk: *Poema disceptationem et retorsionem in commentarium de complexu operis germanico idiomate typis in lucem editi libri sub titulo Volneis Ruinen von*

együtt arról tájékoztatja az olvasót, hogy szerzőjét nem csupán Volney *Romokjának* bevezető monológja készítette megszólalásra, hanem az is, hogy 1832-ben, november 13-áról 14-ére virradóra több társával egyetemben egy hatalmas fénylő látomás részese lehetett. Ennek üzenetét fogalmazta meg ékes disztichonokban, amelyek élén egy, a latin és a görög nyelv háttérbe szorulását elsirató prológus is ékeskedik. A poéma célpontja a *Les ruines* élén álló látomás. Az Alvilág hírnökeként aposztrofálja, és kemény szavakkal ostromozza a mulandóság és a vakszerencse kultusza hirdetőjének tekintett német szerzőt, akinek legfőbb célja Krisztus hitének szétzúzása. Művének sötét, és az embereket kétségbeesésbe kergető üzenetét szembesíti az igaz világosságnak azzal a felragyogásával, amelyet társaival egyetemben megtapasztalt, s amelynek folyamatos jelenlétét a sötétséget és a világosságot szembeállító bibliai helyek idézésével is igyekszik alátámasztani, hogy aztán a befejező sorok a helyes út követésére biztassanak:

Salvificum verum vos Christi quaerite lumen,
 Nam non visa debet credere vera fides.
 Estque Dei donumque fidem, quam corde tenete,
 Agite vobis haec vita perennis erit.

A teljesség érdekében talán nem felesleges egy pillantást vetnünk a későbbi fordítókra, illetve átdolgozókra sem.¹⁰ A sort az egykori 1848-as huszárőrnagy, Szalkay Gergely nyitja meg, aki részt vett a Ferenc József elleni merénylet-kísérlet kidolgozásában, majd jóval később Kecskemét városának aljegyzője lett. A francia kultúra nagy hódolója volt, fennmaradtak Victor Hugo-fordításai is. A *Romokat* és *A természet törvényeit* is kivonatossan tartalmazó kötet¹¹ elé előszót (*Előterjesztvény*) is írt, amely „a régi világ ábrándos képzelődései”-nek tekinti a régebbi vallások mindegyikét, bár hajlik arra, hogy Jézus vallását kivételnek minősítse.

Palmyra [...] in se complectens [...] dicatum per Emericum Urbanyi, comitatum Arad Tabulae Jud. assessorem, Világos, die 28. Februari 1834, Aradini, Typis Josephi Beichel. Jelzete: 553.397.

¹⁰ Életrajzukat nem ismertetem. Alapvető adataik megtalálhatók a *Magyar Életrajzi Lexikonban*, s interneten is elérhetők.

¹¹ SZALKAY (1870).

Aktuálisnak tartja viszont a papok hasztalan ájtatoskodásának elmarasztalását, amely alkalmatlanná teszi őket arra, hogy neveljék az ifjúságot. Közli Volney rövid életrajzát, majd *Fohász* néven hozza a Palmyra romjai feletti meditációt. Volneynek a kötetben szereplő második műve szerinte mintaszerűen foglalja össze az igaz vallás mibenlétét. Bizonyos, hogy Maróthy fordítását nem ismerte, s külön tanulmányt igényelne annak kimutatása, mit hagy el a rövidítő átdolgozás során, de az már most megállapítható, hogy *A természeti törvény* külön előszava ezek közé tartozik. Így viszont, ha lehet, még szerveesebb lesz a két mű összetartozása, amit az is kifejez, hogy az első zárómondatát megtoldja az „amint következik” formulával, vagyis a folytatás bejelentésével.

Kifejezetten vázlatos és tömörítő átdolgozást készített a Kolozsvárott korábban egy drámát is megjelentető Benedek Nándor,¹² aki hasonlóképpen nem látszik tudni fordító és átdolgozó elődeiről. A saját előszó lángelmeként méltatja Volneyt, aki azok közé tartozik, akik nem csupán önmagukra figyelve gyűjtöttek világosságot a sötétségben. A tömörített életrajzot *Ima* címmel követi a Palmyra romjai fölötti elmélkedés. A kötetben minden lerövidített, így nem szerepel *A természet törvénye* bevezetője sem. Megőrizte viszont a *Romok* befejező, a másik műhöz átkötő mondatát, de nincs a Szalkay által használt „amint következik” formula.

A mai fordítói elvekhez a legközelebb a termékeny novellaíróként is számon tartott, és nagy újságírói pályát is befutó (Adyval egy időben Váradon együtt dolgozó) Palásthy Marcell (1876–1937) vállalkozása áll.¹³ Ez a kiadvány csak a *Romokat* tartalmazza, önálló előszó és életrajz nincs benne, előszó gyanánt Volneynek a romok feletti elmélkedése szerepel. A korábban felsoroltaktól eltérően itt a jegyzetek nem a főszöveg végén összevontan olvashatók, hanem a lapok alján. Ezek nem is mindig mechanikus átvételek, hanem önállóak is akadnak közöttük, ilyeneket esetenként jelöletlenül a főszövegben is megkockáztat. Ezek közül a legérdekesebb, hogy a keleti mitológiákban szereplő, a világba az ősrosszat behozó Ariman alakjából származtatja a neki megfelelő ősmagyar Ármányt. Bár a *La Loi naturelle* fordítása nem szerepel a kiadványban, a haladás-elv érvényesülését mindenkinél patetikusabban jeleníti meg. A

¹² VOLNEY (1903).

¹³ VOLNEY (1904).

törvényhozó szavai ugyanis mindenkit arra szólítanak fel, hogy ők is vállalkozzanak erre a feladatra, majd a következőt olvassuk: „És a törvényhozók úgy tőnek, mint a sóvárgó emberiség kívánta. S e mű folyik ma is.”

Azt remélem, hogy az eddig elmondottak, beleértve a modern feldolgozásokat is, figyelmesebbé tehetnek bennünket Maróthy Mátyás kiadványának néhány fontos sajátosságára. Bátortalanul mondva talán genezisére is, hiszen – amint az életrajzírók megállapították – mérnöki oklevelének megszerzése után a világosi járásban lett kamarai mérnök, tehát könnyen kapcsolatba kerülhetett azzal a közeggel, amelyben a Volneyre átkokat szóró kiadvány megszületett. Talán nem kizárt, hogy a helytörténet kérdéseiben járatosabb kutatók majd meg tudják erősíteni vagy cáfolni ezt a kínálkozó hipotézist. Fontosabbak persze az értelmezést elsősegítő tanulságok. A francia és német kiadástörténet hosszas részletezését talán utólag is elfogadhatóvá teszi a kínálkozó tanulság: az elmondottak alapján teljességgel kizártnak tekinthetjük, hogy valaki az 1830–1840-es években Magyarországon olyan kiadványban jusson hozzá a *La Loi naturelle* francia vagy akár német szövegéhez, amelyben az ne más művek, elsősorban ne a *Les ruines* társaságában szerepeljen. Ebből a szempontból is jelentőséget kell tehát tulajdonítanunk a *Les ruines* és a *La Loi naturelle* között a fentiekben kimutatott eltéréseknek, s ez valószínűvé teszi, hogy Maróthy a szelídebb változatot a merészebből leválasztva vállalkozott a magyar fordítás elkészítésére, majd megjelentetésére. A természeti törvény, és benne a felekezeti szempontokat figyelmen kívül hagyó vallásosság természetesen még ebben a változatában is figyelemre méltó, különösen, ha nem feledkezünk el olyan merészebb mozzanatairól, mint a tudatlanság eredendő bűnnek nevezése, a bőjt profán értelmezése, a szerzetesek szüzességi fogadalmának elmarasztalása, amit persze ellensúlyozott a teremő Isten nélküli világot hirdető ateisták elutasítása, valamint a természeti törvény és az evangéliumi etika azonosítása.

A mű üzenete ezzel együtt nem volt szokványos 1850-ben, s megjelentetésében alighanem szerepet játszott az ún. paratextusok visszafogott alkalmazása is. A nyomtatványon a Magyarországon széles körben aligha ismert szerző nevének csak rövidített alakja C. F. Volney szerepel,

s az is a grófi címmel megtoldva, ami persze megfelel a valóságnak, de nem hívószó arra, hogy a francia forradalomban komoly szerepet játszó gondolkodóra asszociáljon a kevésbé tájékozott olvasó. Amint láthattuk, a későbbi fordítások mindegyike (egy kivétellel) adja legalább a szerző rövidített életrajzát, Maróthy kiadásában viszont szó sincs erről. A fentiekben szoltunk arról, hogy a németországi recepcióban milyen fontos szerepet kapott az az előszó, amelynek kíséretében Forster a francia gondolkodó szövegeit a német olvasók elé tárta. A szegedi kiadvány mellőz bármiféle reflexiót a lefordított szöveg keletkezéséről.

Így persze csak találgathatunk a fordítás céljáról és időzítéséről. Az azonban bizonyos, hogy vállalkozás aligha jöhetett volna létre a nagy főmérnök-előd Vedres István *A szegedi múzsák százados ünnepe, szenteltetett augusztus 27-én 1820-dik esztendőben* c. művének ismerete nélkül. Ennek kiemelkedő fontosságára is Szörényi Lászlónak az írásunk bevezetőjében említett összefoglalása figyelmeztet bennünket, amely árnyalt elemzéssel mutatja be, hogy a piaristáknál nevelkedett szerző miképpen alkalmazza a protestáns egyháztörténetírásban meghonosodott *testes veritatis* koncepciót arra, hogy az *okos ész* és a *világosodás* előfutárait felvonultassa, akiknek üzenetét nem meghallani annyit tesz, mintha valaki „a jóltevő Napot eloltaná”. Szörényi persze azt is felmutatja, hogy az ész és a természet szinte kultikus magasztalása miképpen kapcsolódott össze Vedresnél a hóbortos etimologizálással, a *természet* és az *isten* szavunkban elrejtett ősi magyar bölcsesség magasztalásával. Maróthynál ennek nyoma sincs, de nyomot hagyhatott benne, hogy Vedres poémája egy másik helyén „a Nyugaton lakást nyert múzsák” követésére biztatja honfitársait, s a követendőkhöz ott találjuk a korai újkori filozófia nagyságait Cartesiustól Newtonig. Volney ugyan nem szerepel közöttük, de ennyi önállóságot talán megengedett volna neki egykori főnöke. Nyugodtan eltűrhette volna, hiszen utódja nem hódolt ugyan a délibábos nyelvészkedésnek, de hazafi volt, akiről feljegyezték, hogy 1848 nyarán 400 Ft kölcsönrel sietett hazája megsegítésére. A felségsértés vádját sikerült elkerülnie, s 1850-ből is maradtak fenn tőle a város birtokügyeinek tisztázására vonatkozó dokumentumok. Mint látjuk, ezek mellett is vállalkozni tudott egy elmélyült reflexiót igénylő, ugyanakkor

szélesebb körben is olvasható, a felekezeti különálláson pedig felül-
emelkedő vallásfilozófiai mű magyar nyelven történő megjelentetésére.

Források

- BERZSENYI 2011 FÓRIZS G. (szerk.), *Berzsenyi Dániel prózai munkái*, Budapest, 2011.
- SZALKAY 1870 SZALKAY G. (ford., jegyz.), *Az igaz vallás, megteremtve az emberiség vallási fogalmainak keletkezése és származásáról és a természet törvényei. Volney a Romok c. művéből*, Kecskemét, 1870.
- VOLNEY 1903 BENEDEK N. (ford.), *Volney: A romok és a természet törvényei*, Budapest, 1903.
- VOLNEY 1904 PALÁSTY M. (ford.), *Constantis François Volney: A romok. Elmélkedések az államok pusztulásáról*, Budapest, 1904.
- VOLNEY 1980 J. GAULMIER (ed.), *C. F. Volney: La Loi naturelle. Leçons d'histoire*, Paris, 1980.

Felhasznált irodalom

- BALÁZS 2010 BALÁZS P., *Az első Istenek a félelemből származtak (Verseghy Ferenc valláskritikai értekezéseiről)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 114 (2010/2), 122–137.
- BÁTYAI 1991 BÁTYAI J., *Régi szegedi mérnökök*, Szeged, 14 (1991), 35.
- FARKAS 1982 FARKAS J. (szerk.), *Szeged története 2., 1686–1849*, Szeged, 1982.
- FÓRIZS 2009 FÓRIZS G., *„Álpeken Álpesek emelkednek”. A képzés eszménye Berzsenyi Dániel elméleti szövegeiben*, Budapest, 2009.
- IRWIN 2020 R. IRWIN, *Volney's Meditations on Ruins and Empires*, in: J. Loop – G. Kraye (ed.), *Scholarship between Europe and the Levant, The History of Oriental Studies*, Leiden – Boston, 2020, 299–316.
- OZSVÁTHNÉ–OZSVÁTH 2001 OZSVÁTHNÉ CSEGEZI M. – OZSVÁTH G. D., *Szeged város főmérnökeinek és mérnöki hivatalának krónikája*, Szeged, 2001.
- PÉTER 1986 PÉTER L., *A szerette város. Írások Szegedről*, Budapest, 1986.
- ZSOLDOS 2023 ZSOLDOS E., *Verseghy a teremtésről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 127 (2023/2), 180–200.

Remarks on Mátyás Maróthy, the Philosophical Chief Engineer of Szeged

The essay deals with a hitherto little-noticed aspect of the life of Mátyás Maróthy (1791–1850), the highly respected 19th-century chief engineer of Szeged. It states that in the twilight of his life and in the difficult year of 1850, he not only performed his duties in an exemplary manner (the documents of which are recorded in local historical literature), but also published a treatise in Hungarian on natural law and natural

religion. The essay describes the main ideas of the work and then presents the author and his work, which is only identified by name in the Hungarian edition, outlining the history of Constantin François Volney's treatise, its origins, and its afterlife in France and Europe. Drawing on the Hungarian reception of the work, the presumed purpose of Maróthy's enterprise is formulated. He highlights a work by István Vedres, written a decade earlier, and concludes from the similarities that the inspirational example of his former boss likely played a role in the publication.

Keywords: Mátyás Maróthy, Constantin François Volney, enlightenment, concept of religion, natural religion